

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/05/14-17>

Fidan Vahid qızı Nuri
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
f_nuri@list.ru

HEYVAN HÜQUQLARININ TARİXİ VƏ HÜQUQİ ƏSASLARI

Xülasə

Bildiyimiz kimi, heyvanlar heç bir qanuni öhdəlik götürmədən bir-birinin qayğısına qalır, lazım gələrsə, hətta canları bahasına başqalarını da qoruyurlar. "Hüquq" anlayışı biz insanlar tərəfindən yaradılmışdır və bu, insandan başqa heç bir canlıya aid deyil. Bəs niyə heyvanların hüquqlarından danışırıq? Cavab sadədir: heyvan hüquqları insan-heyvan münasibətlərinin sərhədlərini tənzimləyən hüquqlardır. Əgər biz insan-heyvan münasibətlərinin miqyasını müəyyən edə bilməsək, o zaman bəzi insanları heyvanlara qarşı amansızlığa görə məsuliyyətə cəlb edə bilmərik. İnsanlar heyvanlara qarşı zülmərinə görə cavab verməlidirlər. Heyvan hüquqları da buradan gəlir.

Açar sözlər: *hüquq, heyvan hüquqları, heyvanların rifahı, heyvan hüquqlarının qorunması*

Fidan Vahid Nuri
Baku State University
master student
f_nuri@list.ru

Historical and legal basis of animal rights

Abstract

As we know, animals take care of each other without any legal obligation and, if necessary, even protect others at the cost of their own lives. The concept of "law" was conceived by us humans, and it does not apply to any living thing other than man. So why are we talking about animal rights? The answer is simple: animal rights are the rights that govern the boundaries of human-animal relations. If we cannot determine the extent of human-animal relations, then we cannot hold some people accountable for cruelty to animals. Humans must be held accountable for their cruelty to animals. That's where animal rights come from.

Keywords: *right, animal rights, welfare of animals, protection of animal rights*

Giriş

Heyvanların insana tamamilə tabe olduqları, onlara xidmət etdikləri və ilahi ierarxiyanın ən aşağı səviyyəsində olduqları, insanın ən yüksək səviyyədə olduqları fikri Tövratdan irəli gəlir. Eyni zamanda, heyvanlarda şüur və insan kimi danışmaq qabiliyyəti olmadığı üçün hörmətə layiq olmadıqlarına inanılırdı. Buna görə insanların heyvanları öldürməsi təbii idi.

Antik dünyanın ən məşhur nümayəndələrindən biri olan yunan filosofu və riyaziyyatçısı Pifaqor, heyvanlara hörmət etməyi və onlara qarşı qəddar olmamağı tövsiyə edirdi (Səmədov, 2015: 4).

Müasir nəzəriyyəçilərin fikirlərinə görə, heyvanları, xüsusilə atları çox sevən italyan rəssam Leonardo da Vinci (1452-1519) insan əxlaqının heyvanlarla əlaqəli olaraq tədricən inkişaf edəcəyinə və bunun heyvanlara qarşı şiddət hərəkətlərinin qarşısını alacağına inanırdı.

Heyvan hüquqlarının qorunması üzrə mütəxəssis, ingilis alimi Riçard Rayderin fikrincə, ingilisdilli ölkələr arasında ilk belə qanun İrlandiya qəbul olunmuşdur. Belə ki, diri qoyunun bədənindən yunun dartılaraq çıxarılması 1635-ci ildə ilk dəfə olaraq Heyvanları Mühafizə barədə Qanunun qəbul olunması ilə nəticələndi (Bekoff, Pierce, 2018: 18). İlk dəfə olaraq bu qanun, heyvanlara işgəncə verilməsini hüquqi baxımdan qadağan edirdi.

1641-ci ildə ilk dəfə olaraq heyvanların mühafizəsi və heyvan hüquqlarının qorunmasına dair beynəlxalq Kodeks qəbul olundu. Kembriç universitetinin hüquq ixtisası üzrə məzun olmuş Natanael Uord tərəfindən hazırlanmış bu Kodeksin 92-ci maddəsinə aşağıdakı bənd əlavə edilmişdir:

“Heç kəs Allahın yaratmış olduğu və insana faydalanmaq naminə istifadə oluna bilən, hər hansı bir canlıya qarşı qəddarlıq, yaxud kobudluq etməməlidir” (Singer, 2009: 51).

Zaman keçdikcə heyvan hüquqlarının müdafiəsinə dair yeni qanunlar qəbul olunmağa başlayırdı. Belə ki, 1654-cü ildə İngiltərədə Oliver Kromvel hökuməti tərəfindən qan axıdılan idman növləri, ələlxüsus xoruz döyüşləri və it boğuşdurulması qadağan edən Qanun qəbul edildi (Singer, 1999: 62). Lakin bu Qanunun qəbul edilməsi kraliyyət ailələri tərəfindən bəyənilmirdi və bu səbəbdən də bu Qanunun tətbiq olunması sadəcə 6 il davam eləyə bildi. 1660-cı ildə Stüartların krallığı bərpa edildi və bununla da bu Qanun ləğv edilmiş oldu. İngiltərədə öküz döyüşləri 1822-ci ildə “Heyvanlarla münasibət haqqında Qanun”un qəbul olunması ilə qadağan olundu (Singer, 1999: 63).

1822-ci ildə İngiltərə tarixində heyvanların hüquqlarının mühafizəsinə dair İlk dəfə 1822-ci ildə Londonda heyvanlara qarşı qəddarlığa, yəni atı döyməsinə görə iki nəfər mühakimə olundu və hər biri 20 şilling pul cəzası aldı. Ümumiyyətlə, 19-cu əsrin əvvəlləri bir çox ölkədə heyvanların qorunmasına marağın kəskin artması ilə yadda qaldı. Bu, İngiltərədə daha çox yayılmışdır.

1866-cı ildə Henry Berg ilk Amerika Heyvanları Qoruma Cəmiyyətini qurdu. 19-cu əsrin ortalarında Avropa və Amerikada heyvan hüquqları ilə bağlı bəzi işlər görülmüşdür. Beləliklə, 1879-cu ildə Edward Nicholson, “Heyvan hüquqları” (Animal Rights) adlı kitabında heyvanların insana aid olan həyat və azadlıq kimi təbii hüquqlarına da sahib olduğunu bildirdi.

John Lewis, Edward Evans və Howard Moore kimi dövrün bir sıra yazıçıları da heyvanların təbii hüquqlarını müdafiə etdilər. 1933-cü ildə hakimiyyətə gəldikdən sonra Alman Milli Sosialist Partiyası Avropada heyvanların qorunmasına dair bir sıra qanunlar dərc etdi. Bu, canlılar (ənənəvi olaraq insanlar və heyvanlar) arasında növlərin paylanmasına maneəni aradan qaldırmaq üçün ilk cəhd idi.

24 noyabr 1933-cü ildə heyvanların qorunmasına dair qanunlar toplusu nəşr olundu. İlk dəfə Yeni Reyxdə heyvanlara qarşı qəddarlıq qadağan edildi.

Ovçuluq 3 İyul 1934-cü ildə ləğv edildi və 1 İyul 1935-ci ildə Ətraf Qanunvericiliyi qəbul edildi. 1937-ci ildə heyvanların maşınla, 1938-ci ildə qatarla düzgün daşınması haqqında bir qanun qəbul edildi. Atların heç bir əziyyət görmədən nallanmasına dair təlimatlar verildi və qanun qəbul edildi. German Goering, heyvanlar üzərində tibbi təcrübələri də qadağan etdi. Məməlilərdən atlara, itlərə və pişiklərə xüsusi status verildi və təcrübə məqsədi ilə istifadəsi qəbul edilməz hesab edildi. Nadir hallarda tibbi təcrübələr üçün xüsusi icazə yalnız elmi-tədqiqat institutlarına verilirdi. Heç bir fərdi tədqiqatçının heyvanlar üzərində eksperiment keçirtmək hüququ yox idi. 1945-ci ilin sonunda, müharibədən sonra heyvanların istismarı gücləndi. Heyvanlar haqqında genişləndirilmiş qanunların qəbul olunmasına baxmayaraq, onların heç bir hüquqları yox idi. Araşdırmalar göstərir ki, o dövrdə qanunvericilik əsasən insanların maraqlarına cavab verirdi.

Məsələn, heyvanlara qəddar münasibəti əks etdirən Qanun xüsusi mülkiyyəti, yəni kənd təsərrüfatı heyvanlarını qorumaq üçün qəbul edilmişdi. Həddindən artıq balıqçılıq ətraf mühitə təsir edə bilərdi və bu da insan sağlamlığına zərər vermiş olardı. Nəzərdə tutulandan daha artıq dərəcədə heyvanların ovlanması, eləcə də brokonyerlik maliyyə itkilərinin yaranmasına səbəb ola bilərdi.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, 19-cu əsrdə heyvan hüquqlarının qorunması aktuallıq təşkil etsə də, 20-ci əsrdə vəziyyət tamamilə dəyişmişdir. Belə ki, 19-cu əsrin qanunvericiliyi heyvanlar üzərində tibbi eksperimentlərin keçirilməsini qadağa etdiyi halda, 20-ci əsrdə heyvanlara münasibətdə belə bir qadağa yox idi. Xüsusilə də İkinci Dünya Müharibəsindən sonra kimyəvi silahların nəticələrinin müəyyən olunmasında heyvanları həmin eksperimentin əsas obyektinə çevirirdi.

Heyvan hüquqlarının qorunması məsələsi 20-ci əsrin sonlarına yaxın yenidən aktuallıq qazanmış oldu. Bunun da əsas səbəbi kimi Piter Singerin “Heyvanların azad olunması” adlı əsəri

göstərilir. Belə ki, 1975-ci ildə ABŞ-da, 1796-cı ildə isə Böyük Britaniyada dərc olunan bu kitab həmin dövrün "bookseller"-nə çevrilməklə dünya alimləri arasında heyvan hüquqlarının qorunmasına marağı artırmış oldu.

1971-ci ildə İngiltərənin Luton şəhərində hüquq tələbəsi olan Ronni Li ovçuluqla mübarizə fəalları qrupunu yaratmış oldu. Bu fəallar ovçuların maşınlarına hücum edir, maşınların şüşələrini sındırır, təkərlərini dəşir və bununla da ovçulara qarşı fəal mübarizə aparacaqlarını düşünürdülər. 1973-cü ildə bu fəallar İngiltərənin Milton Kins şəhərində aptek laboratoriyasını yandırdılar və buna görə də 1974-cü ildə 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum edildilər. Lakin 12 aydan sonra azadlığa çıxmağı bacar Ronni Li və fəalları 1976-cı ildə 30 nəfərdən ibarət "Heyvan Azadlığı Cəbhəsi"ni yaratdılar (Regan, 2004, 94). Ronni Li və tərəfdarları belə adın seçilməsinin heyvanları istismar edənlərə ciddi təsir edəcəyini düşünürdülər. Hal-hazırda "Heyvan Azadlığı Cəbhəsi" dünyanın 38 ölkəsində öz fəaliyyətini aktiv şəkildə davam etdirir.

Heyvan hüquqlarının qorunmasına görə Avropa dövlətləri arasında İspaniya, İsveçrə və Niderland xüsusilə fərqlənir. 2008-ci ildə İsveçrədə "Heyvan hüquqları" haqqında Qanunun qüvvəyə minməsi ilə ilk dəfə olaraq məhkəmələrdə "heyvan vəkili" məsələsi aktualıq qazanmış oldu (Grandin, 2019: 84). 2008-ci ildə İspaniyada da heyvan hüquqlarının qorunmasına dair yeni addımlar atılmış oldu. Belə ki, həmin ildə İspaniya hökuməti "insanabənzər meymunlar" haqqında Qanun qəbul etməklə meymunlar üzərində hər hansısa bir tibbi eksperimentin keçirilməsini qadağan etmiş oldu (Grandin, 2019: 86). Bu Qanun eyni zamanda da meymunların sirk və televiziya proqramlarında saxlanılmasına da qadağa qoymaqla, meymunların yalnız zooparklarda saxlanılmasını tələb edir.

Heyvan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı ilk siyasi partiya isə 2002-ci ildə Niderlandda yaradılmış "Heyvanların Müdafiəsi Partiyası"dır (Grandin, 2019: 88). Bu Partiyanın fəaliyyətinin əsas məqsədi ölkə qanunvericiliyində, eləcə də konstitusiyasında heyvan hüquqlarının yer alması və həmçinin də heyvan hüquqlarına dair ayrıca Qanunun yaradılmasına müvəffəq olmaqdır.

2007-ci ildə Niderland parlamentində maraqlı bir vəziyyət yarandı. Belə ki, seçicilərin 2,5 % səsini toplamağı bacaran "Heyvanların Müdafiəsi Partiyası" Parlamentdə 9 nəfərlə təmsil olunmaq hüququnu qazanmış oldu. Bu Partiyanın əsas üzvlərindən olan Lori Marino 2010-cu ildə Emori Universitetindən olan həmkarları ilə birlikdə delfinlər üzərində anatomik tədqiqat apardılar. Delfinlərin beyinləri maqnit rezonans tomoqrafiyası ilə skanərə çəkilərək digər məməlilərlə müqayisə olundu. Tədqiqat nəticəsində məlum oldu ki, insan orqanizminə ən yaxın heyvan hesab olunan şimpanze ilə müqayisədə delfinin beyin çəkisi çox daha böyükdür ki, bu da onların hərəkətinin yüksək zehni inkişafa dəlalət etdiyini sübut edir. Bu səbəbə görə delfinlərə "qeyri insan təbiətli şəxsiyyət" kimi baxmaqla onlara fərdi hüquqlar verilməsini bir çox elm nümayəndələri təklif edirdi (7).

Nəticə

Bildiyimiz kimi, heyvanlar heç bir hüquqi öhdəlik daşımadan bir-birinin qayğısına qalır və lazım gəldikdə hətta öz həyatları bahasına digərlərini müdafiə edirlər. "Hüquq" anlayışı biz insanlar tərəfindən düşünülmüşdür və onun insandan savayı heç bir digər canlıya aidiyyəti yoxdur. Heyvan haqları insanla heyvan münasibətlərində olan həddi nizamlayan hüquqlardır. Əgər insanlarla heyvanların arasında olan münasibətlərin həddini müəyyənləşdirə bilməsək, o zaman biz bəzi insanları heyvanlara qarşı qəddarlığa görə cavabdeh sayı bilmərik. Heyvanlarla qəddar münasibətə, kobud davranışa görə insanlar məsuliyyət daşımalıdırlar. Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, "Heyvan hüquqları" anlayışı ilə "heyvan rifahı" anlayışları bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. Ümumiyyətlə, "heyvan hüquqları" termini insanların heyvanlardan öz məqsədlərimiz üçün istifadə etmək hüquqlarının olmadığını təsdiq edən anlayışdır. "Heyvanların rifahı" anlayışı isə, xəstə heyvanların müalicə olunmasını, eləcə də heyvan sığınacaqlarının yaradılmasını tələb edən anlayışdır (8).

Ədəbiyyat

1. Səmədov, A. (2015). Heyvan haqları. Yer və İnsan jurnalı. 4 s.
2. Bekoff, M., Pierce, J. (2018). The Animal's Agenda: Freedom, Comparison and Coexistence in Human Age.
3. Singer, P. (2009). Animal Liberation. 311 p.
4. Singer, P. (1999). The Lives of Animals. 127 p.
5. Regan, T. (2004). The Case for Animal Rights. 474 p.
6. Grandin, T. (2019). Animal Makes Us Human. 416 p.
7. <http://www.injuria.az/news/heyvan-huquqlarinin-milli-ve-beynelxalq-qanunvericilikde-qorunma-mexanizmleri>
8. <https://www.bbc.com/azeri/topics/c06ggq86939zt-i>

Rəyçi: h.ü.f.d Samirə Eyvazova

Göndərildi: 12.10.2021

Qəbul edildi: 15.12.2021